

Türkmeniň dini birdir

Category:

Filosofiýa, Hekaýalar, Kitapcy, Powestler, Publisistika, Romanlar, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmeniň dini birdir TÜRKMENIŇ DINI BIRDIR

Eger ýaşap ýören bolsa, öňümüzdäki 2020-nji ýylyň başynda tegelek togsan ýaşamaly uly söz ussady Sapargeldi Annasähet Iner ogly Garaşsyzlyk ýyllarynda täze edebiýatyň – milli edebiýatyň kemala gelmegi üçin özünüň zehinini, yhlasyny, gujur-gaýratyny gaýgyrman ömrüniň soňky minutlaryna çenli abyrsız uly işleri etdi. Onuň romanlarydyr, powestlerini, hekaýalarydyr publisistik makalalary täze türkmen edebiýatynyň özenidir diýsek, hakykatdan daş düşmesek gerek.

1999-njy ýylyň ahyrky günlerinde Ruhýyet köşgünde Ählitürkmen ýaşulularynyň IX Maslahatynyň, Halk Maslahatynyň, Umumymilli «Galkynyş» hereketiniň bilelikde geçiren mejlisine gatnaşmak Sapargeldi Annasähet Iner ogluna hem miýesser edipdi. Ussat ýazyjy Türkmeniň täze taryhynda görlüp-eşdilmedik ol ajaýyp syýasy waka we Halk Maslahatynadan gelip çykýan wezipeler bilen bagly ençeme publisistik makalalary döredipdi. Olaryň arasynda ykdysady Maksatnama, türkmen dili hem-de dinimiz, atuw jezazynyň ýatyrylmagy bilen dahylly makalalar bar. Halypa ýazyjynyň türkmen halkynyň dini ynanjynyň birdigi hakynda ýazar makalasy şu günlerde hem öz gymmatyny artdyrmasa, peseldenok.

Halypa ýazyjymyzyň miras goýup giden edebi hazynasyny toplamak işleriniň çäginde «Türkmen edebiýaty» kitapçy saýty onuň 2000-nji ýylyň 4-nji fewralynda ýurdumyzyň «Edebiýat we sungat» gazetinde çap edilen «Türkmeniň dini birdir» atly makalasyny okyjylaryna hödürleýär.

* * *

2000-nji ýylyň bosagasynda ajaýyp bir wakanyň shaýady boldum.

Ruhýyet köşgünde geçirilen ýmgyr uly Halk Maslahatyna gatnaşmak maňa-da miýesser etdi. Meniň pikirimçe, türkmen milleti özüniň ençeme müñýylliga çeken taryhynda şu çaka çenli şeýle ägirt möçberde döwlet ýygnanyşygyny geçirgen däl bolsa gerek. Seredilen meseleleriň belentligi-de taryp edip aňyrsyna çykardan uly. Prezidentlik ygyýarlygyny möhletsiz uzaltmak, ölüm jezasyny ýatyrmak, «Türkmenistanda durmuş-ykdysady özgertmeleriň 2010-njy ýyla çenli baş ugry» bolan Milli maksatnamany oňlamak we başgalar.

«Ruhýyet köşgünde üç güne çeken mejlisiň dowamynدا esasy synyň oturan zat näme?» diýip sorasalar, men: «Milli ruhuň dabaranmagy, deňiz joşguny ýaly gomlap galmagy» diýip jogap bererdim. Halk wekilleriniň, obalardan gelen ýaşululalaryň, dindar adamlaryň göwün isleglerini örän hyjuwly aýdýanlygy, hemmesiniň bir maksada ymtylýanlygy täsindi. Halk Maslahaty mukaddes Remezan aýynda bolup geçdi. Köşgi dolduryp oturan jemagatyň köpüsiniň agzy beklidi. Soňky döwürde agyz beklemek gullukçy adamlara-da adat bolupdyr. Dini-yslamyň talabyna görä, oraza tutýan musulman kişi Hudaýyň halaýan aogap işlerine ymtylmaly, ýer-ýurduna hem il-halkyna agzybirlik, asudalyk, päli düzüwlik islemeli, hoşníyetlilik, halallyk, rehimdarlyk wagyz etmeli. Maslahata gatnaşan roza-namazly musulmanlaryň hut şeýle pikir-duýgy bilen gelendigi olaryň yüzünden hem hereketinden görnüp durdy.

Merhemetli Prezidentimiz özüniň maslahatda eden çykyşynda diniň hem dindarlaryň türkmen jemgyyetinde tutýan ornuny, bu barada Türkmenistanyň Konstitusiýasynda berkidilen düzgüni ýene bir gezek ýatladyp geçdi, ýagny, 11-nji maddada aýdylyşy ýaly, «Dini guramalar döwletden aýrydyr we olaryň döwlet işlerini ýerine ýetirmegine ýol berilmeýär». Beýle diýildigi, elbetde, ýüzi nurana ýaşulular millete bähbitli işlerden çetde durmaly diýmeli asla-da aňlatmaýar. Gaýtam, tersine, bizde döwletli tutumlaryň hemmesi aksakallaryň gol galdyryp ak pata bermesi, ýagny ýagşy dileg etmesi bilen başlanýar. Olar meýletin hemayatçy. Sebäbi sekiz ýyl mundan owal ýurduň Garaşsyzlygy bilen bilelikde, ata-babalarynyň dinini gaýdyp alan dindarlarymyzyň Saparmyrat Türkmenbaşa minnetdarlygy

çäksiz. Olaryň terbiýeçilik işinde berýän goldawy hem az däl. Halallyk, ynsaplylyk, kanagatlylyk, rehimdarlyk, agzybirlik, oňşuklylyk, söýenişik, ejizi goldamak, watançylyk..., ine, olaryň wagy edýän zatlary. Hudaýhon, musulman kişa gopbamlyk, bady-howalyk, özünü başgalardan ýokary tutmaklyk, belent wezipä talaş etmeklik, tükenmez baýlyga kowalaşmak, dyzmaçlyk, şöhratparazlyk, dawagärlik ýatdyr. Arkaba-arka gadymdan gelýän işan-mollalarymız türkmene kaýlllyk, şükranalyk, kanagatlylyk, sabyrlylyk ýaly oňat häsiýetler öwredipdir. Ak işanyň, Töre ahunyň, Mahmyt işanyň, Orazguly işanyň, Çary ahunyň hem beýleki meşhur din hadymlarynyň agtyk-çowluklary şu gün hem köne dessur bilen hiç ýana gysarman ýoreýärler. Şol ýorelgäni sähelce üýtgetjek bolmak meýli biziň musulmanlarymzdä nägilelik döredýär. Emma halkara gatnaşyklarynyň iñňän ösen döwründe, dünýä habarlarynyň ýyldyrym çaltlygynda ýaýraýan zamanya, azda-kände keseden täsir ýetmänem duranok. Yslamyň bir ýarym müňýyllya ýakyn taryhynda dine girizilýän täzelige bid'a (bigdat) sözi soň-soňlar «tersalyk», «ýoldan azaşmak» manysyna eýe bolupdyr. Ynsanyň özüne erk etmek erkinligini wagyz eden Magbad el-Juhani, Gaýdan ed-Dymaşky, Jahm ibn Safwan üçüsü 700-nji ýyl bilen 745-nji ýyl aralygynsa jezalandryrylyp öldürilipdir.

Şu gün biziň türkmen jemgyýetimiz hemmetaraplaýyn, şol sanda din meselesinde-de özuniň agzybirligi, asudalygy bilen bütin dünýäniň ünsünü özüne çekýär. Başga ýerlerdäki bulambujarlygy, dawa-jenjeli, uruş-çygyryşy göreniňse, biziň ýagdaýymız bimöçber şükür ederlikli hem guwanarlykly. Pähim-paýhasyň gyzmaçlykdan, dyzmaçlykdan agdyk gelýäni uly döwletliliğiň nyşany.

Şeýle-de bolsa, köpüň içinde ýek-ýarym hokga çykarmaga synanyşýanlary hem, «tokaý otlap at gazanjak bolýanlar hem gabat geläýýär. Şolaryň biri hakda men durup geçmekçi.

Golaý günlerde «Çyraýly hatyn», «Ak şuňkar», «Galandar» atly oguz hekaýalarymy ýazyp tamamladym-da, argynlyk duýup, kelläme dynç bermek üçin, toý-sadaka ýaly märekeli ýerlere köpräk gitäge başladym. Aýratynam oba ýerlerinde uly üýşmeleňlerde gozgalýan gürrüňler gyzykly. Garaşsyzlyk ýoluna ynamly gadam

basan milletiň göwün isleglerini, arzuw-meýillerini aňmak ýazyjy üçin ymgyr ähmiýetli. Lezzet alyp diňläp oturmaly. Emma bir gezek gulagym şeýle bir eşitmedigini eşidendir welin, häzire-bu güne çenli-de özüme gelip bilemok! Beýik şahyryň aýdyşy ýaly, «Toba eýlän, gözüm bir ýaman gördi!..» Bir kimerse apbasy ýaly gözlerini oýnakladyp, ala galstugyny silkeläp, şeýle bir güp-güp gürleyändir welin, uly mähelle depesinden daş ýagdyrylýan ýaly, ýapbaşyp sus oturandy.

– Durmuş filosofiýasy bize nämäni öwredýär? Taryhy ösüşiň dialektikasy bizden nämäni talap edýär? – diýip, ýaňky kimerse leksiýa okaýan alymyň dyzmaçlygy bilen jemagatyň aň-düşünjesine hüjüm edýärdi. – Biz dogmatizmiň ýesiri bolup, Kuranyň dilinde, gylyç bilen getirilen arap dilinde Hudaýa yüzlenýärис. Arap dili aslynda biziň nämämize derkar? Öz milli dilimizde yüz tutanymyzda Alla bize düşünmez öydýänizmi? Täze asyrda namaz okamany-da, beýleki dini däp-dessurlary berjaý etmäni-de türkmen dilinde alyp barmaly! Şeýtsek, ýerem hopmaz, asmanam inmez, hiç zadam bolmaz! On altynjy asyrda Germaniyada din dessurlary üýtgedilende, kyýamat gopmady ahyryn!

1400 ýyl bări Hak tagalanyň arap dilinde beren kelamyny şol dilde okap-uýup ýören gadymy milletiň şu günki nesillerine bu wagşyýana mojuk gürrüňi gulagy bilen eşitmek, gör, nähili günädi hem eýmençdi! Depesinde gök gürlän ýaly bolan mähelle, delalat isläp, Işan aganyň ýüzüne seredýärdi. Işan aga bolsa howpurgap, ýetişip bildiginden: «Toba estagpyrylla! Toba estagpyrylla!..» diýip sanaýardы.

Ýigit çaglary türkmeniň beýik ruhanysy Hezreti Orazguly işanyň ymam edinip namaz okan, häzir togsandan ätläp geçen Amanguly aga sesini sandyradyp, çäksiz ýigrenç bilen aýdypdy.

– Sen şeýtanyň şägirdi diýsäni, milletiň jynsyny üýtgetmäniň kasdyna çykypsyň-da! Ýer-suw reformasy geçirgen ýaly edäýjek-dä?!

– Hawa-hawa! Dini reformasiýa! On altynjy asyrda Germaniyada başlanan dini reformasiýa Angliýa, Şotlandiýa, Daniýa, Şwesiýa, Norvegiýa, Gollandiýa, Finlandiya, Şweýsariýa, Çehiýa, Wengriýa ýaly ýurtlarda katolik dinini protestant dinine öwürdi. Bize dini dessurlarymyzy öz dilimizde berjaý

etsek, gowy bolar.

– Sen biziň ene süýdi bilen emer-damarymyza siňdiren dinimizi ýoýup ýok etmegi maksat tutunypsyň. Saparmyrat Türkmenbaşynyň öz halkyna gaýdyp beren dinini siz ýene-de yzyna almakçymy? Allatagala yslam dinini arap dilinde iberýän diýip Kuranda aýdypdyr ahyryn! Heý, musulman ýurtlarynda namazy öz dilinde – gazakça, gyrgyzça, özbekçe, tatarça, parsça, owgança, çeçençe, lezgiçe okap ýören barmy? Ýok, seniň ýüregiňde ýaman maksadyň bolmaly. Sen tüpbozar bolmasaň, meniň zat bilmedigim!

– Haý, ýaşuly! Siz köneçe pikir edýäňiz! – diýip, köpbilmiş eňterip oturdy. – Ertiriň talabyna düşüneňzok! Biz dinimize milli röwüş berip, ähli musulman halklara görelde görkezmeli... Sadaka berýän goja mugallym geplemsek myhmanyň üstüne egildide, onuň gulagyna çawuş çakdy. Ony nätanyş bir adamyň köçä çagyryandygyny aýtdy. Ol: «Häzir gelýän» diýip, derwezeden çykdy-da, soň gaýdyp gelmedi. Gören adamlaryň aýtmagyna görä, köçede ony urjak bolan ekenler. Galstugyndan silkeläp, yüzüne tüýkürenmişler. «Dagy-duwwara biziň obamyza aýagyň düşse, toýnagyň gyrkarys!» diýip gorkuzanmyşlar.

«Taryhy haýdadyp ösdürmek» barada dyzmaç gürleýän pyýadanyň şahsyýeti meni uly ünjä goýdy. Agzyny açanda «Platon, Sokrat, Aristotel, Gegel, Feýerbah...» diýip uludan gep urýar. Bütin jemgyýetiň ykbalyny çözüp bilyän sosiolog, filosof däldirin öýdenok özüne. Hemme zada pitjiň atyp, ýolgörkeziji bolan bolýar. Hakyky alym ynamdar çeşmelere salgylansa, bu özünüň ýalan-ýaşryk toslamalaryna salgylanýar: «Türkmençe gürlände, araplar öz diline düşünen ýaly düşünýämiş», «Gezip ýören bir lekgende türkmen dilinde näçe prosent arap, näçe prosent pars sözüniň bardygyny aýdanmyş», «Pylanmyş-pysmydanmyş...» Bu kişiniň esasy aýratynlygy onuň sowatsyzlygydyr. Diline çolaýan taryhy wakalaryny düýbünden bilmeyänligidir, ylmy analizden şermendeligidir. Mysal üçin onuň bir tassyklamasyny alyp göreliň. Hamala, on altynjy asyryň başynda Germaniyada geçirilen dini reformasiýa – Injiliň hem aýat-dogalaryň milli dilde berjaý edilip başlanmagy – nemeslere Galkynyş berenmiş. Emma katolik mezhebinden protestant mezhebine geçilmeginiň nähili gyrgencylyklar bilen dowam edendigini, şol

gyrgynçylygyň Irlandiýada şu günem gutarmandygyny ol bilenok. Katolik-protestant dawasy aýratynam Fransiýa bilen Polşada jemgyýetiň kül-peýekun bolmagyna getirdi. Yüz müňlerçe adamyň gany akdyryldy.[1]

Belkem, gitlerizm bilen faşizmem, ol närsäniň pikiriçe, nemes galkynyşyna girýändir?! Millionlarça bigünä bendeleriň 2-nji Jahan urşunda ýok edilmegem, ýewreýleriň jyns hökmünde paýhynlanmagam şol «Renessansyň» netijesimikä? Ýaňra pyýadanyň nemes taryhyny bize mazamlamagy öñem köp görgüler gören turkmen halkyny çukura iteklemek dälmidir? Onuň wolýuntarizmi, awantýurizmi, ekstremizmi biziň agzybir, bitewi jemgyýetimize ulu howp salýar.

Şol närsäniň taryhdan şermendeligińi subut etmek üçin, onuň Orsyýetde 1653-1660-njy ýyllarda bolup geçen dini reformasiýasynyň netijesini hem bilmeyändigini aýtmak gerek. Patyşa Aleksey Mihaýlowičiň hem patriarch Nikonyň dine üýtgetmeler girizmegi ors jemgyýetinde paýhynçylyk döretdi. Ors jemgyýeti darka ýaryldy. Tragiki reforma «Raskol», ýagny, «darka ýarylma» diýen at aldy.[2] On müňlerçe dindarlar, köne mezhep starowerler bosgun bolup tokaýlara siňdi hem yzarlaýy goşun tarapyndan özleriniň ağaç jaýlarynda ýakylyp öldürildi. Şonda orslaryň dinine girizilýän täzelikler kän zadam däldi: iki barmak bilen çokunman, üç barmak bilen çokunmak, «İsus» ýazman, «Iisis» ýazmak, «Alliliúýá» sözünü iki gezek däl-de, üç gezek gaýtalamak!

■ Nämé üçin şu sähel üýtgeşmeler ors milletini uly heläkçilige eltdi?

Bu ýagdaý diniň konserwatiwligi bilen bagly. Halkyň dinine degmek howpludyr. Halk köp kynçylyklara çydaram, çydap gelýärem. Emma onuň dinine degseň, hiç çydamaz! Türkmenistanyň agzybir, bitewi jemgyýetinde darkaş geçirjek bolmak – bu pyýadanyň aňyp ýa aňman edýän synanyşygy agyr jenaýatdyr! Halkyň aň-düşünjesine gara ýel ýaly şowlap girmek gerek däl. Bu mesele uçursyz medeniýetliliği, seresaplylygy, aýawlylygy, edalylygy talap edýär. Munda ekstremizme, awantýurizme,

spekulýatizme ýol bermek bolmaz! Şunuň ýalyalaryň ýoluny kesmek zerur. Ol dini reforma geçirirmek diýen bolup, wezpeparazlykly maksat yzarlaýar. Ata-babalarynyň dinini satuwa çykaran bu ýaramaz adam kimedir birine ýarawly gürrüň edýändirin öýdýär. Ony köneden tanaýanlaryň biri (obadaşy diýseňem boljak) «onuň yüzünde haýa-şerimiň ýoklugyna bir üns beriň» diýýär. Dogrudanam, görseň, ýüzüniň ýedi gat hamy sypjyrylan ýalydyr. Edil burnundan soýulan tilkiniň bedeni ýaly ýalçaryp durandyr. Apbasy pisint gözlerinde diňe bihaýalyk, men-menlik, äsgermezçilik bardyr.

1960-70-nji ýyllarda men ors darkasynyň pajygaly taryhyny gadymdan galan bir kitap arkaly öwrenipdim. Kitaba «Protop Awwakumyň öz eli bilen ýazan ömürnamasy»[3] diýlip at berlipdi. Mundan başga P.I.Melnikowyň (Andreý Peçerskinin) «Darkaş hakda hatlar»[4] diýen eserinde-de on ýedinji asyryň ikinji ýarymynda Orsýedi sarsdyran wakalar barada çuňňur gürrüň berilýärdi. Awwakumyň kitabyna dolansaň, onda öz dini ynançlary üçin gaýduwsyz göreşen ýanbermez ruhanynyň jebri-jepalardan, aýylganç azaplardan doly ömri hem wesýeti beýan edilýärdi. Birehim patyşa hem onuň daşyna üýşen zulumkär emeldarlary Awwakumy ýolundan dänderjek bolup, onuň özünü, aýalyny, ýaş çagalaryny 14 ýyllap Sibirde urup-ýenjip, açlyk çekdirip horlapdyrlar. Katorgada ruhanynyň iki ogly ölýär. Sonda-da ol «Şeýtanyň şägirtlerini» paş ediji wesýetnamalar ýazmasyny togtatmandyr. Onuň tutanýerliligini syndyryp bolmajagyna düşünensoňlar, ony Moskwa gaýtaryp getirip, köp ýalbarýarlar. Ahyrynam, göwnedip bilmänsoňlar gaýtadan has erbet ýere – tundra sürgün edýärler. Şol ikiarada ors patyşasy ölýär. Bu ölümü Awwakumyň gargsy bilen bolan zat hasaplap, ony Ak deñiziň içindäki uzak hem çola adada, Bilbilgöýä monastyrynda 1682-nji ýylyň 14-nji aprelinde ýanyndaky üç pikirdeşi bilen bile diriligine ýakyp öldürýärler.[5]

Men şu ýerde Bilbilgöýä monastyrynda şondan 255 ýyl soň bolan ýene bir hasratly wakany ýatlamış geçip biljek däl. Türkmeniň meşhur ogullary Seýitmyrat Öwezbaýew, Kümüşaly Böriýew, Orazmämmet Wepaýew 1937-nji ýylyň 27-nji oktyabrynda, hazlawuk ýelli sowuk gije, mähnet harsaň daşlaryň arasynda NKWD-niň

«үçlüginiň» hökümi bilen atylyp öldürildi.

Ine, biz şu ýerse bolşewikler partiýasynyň sowet zamanasynda döreden jemgyýetçilik darkaşynyň möçbersiz derejede ýaýbaňlanmasynyň – bu taryhy betbagtçylygyň üstünden gelýäris. Zamananyň akyl-paýhasy, namasy-ary, wyzdany diýip, özüne mahabatlandyryp at beren kompartiýa öz garamagyndaky milletlere näme öwretdi? Baýlary, han-begleri, işan-mollalary synp hökmünde ýok etmäni, adamlary biri-biriniň garşysyna öjükdirmäni, kesekiniň aýagyndan şugulnama ýazmany, goňşularыndyr tanyşlaryň bagty ýatansoň heşelle kakmany, ata çyka namysjaň ýigitleri «basmaçy» atlandyryp çölde gyrmagy, ata-baba gelýän däp-dessurlardan yüz döndermäni, arakkeşligi, zynahorlugy hem başga-da köp nogsanlary halkyň aýyna ornaşdyrdy. Graždanlyk uruşlarynda, GULAG-yň konslagerlerinde millionlarça bigünä bendeler nähak öldürildi.

Kompartiýanyň salan darkaşy tutuş sowet halkynyň, şol sanda türkmen halkynyň-da başyna agyr musallat bolup indi. Ömrümiň 60 ýylyny kommunistik zulmuň astynda geçiremsoň, meniň özüm ymgyr kän zatlara şaýat. Biziň türkmen halkymyz millet hökmünde ýitip ýok bolmanyň bosagasynadady.

Indem ynha, Ruhyýet köşgüne ýygnanan halk wekillerine syn etdigiňce syn edesiň gelýär! Ýurdumyzda agzybirlik, ýürekdeşlik, jebislik höküm sürýär. Milli bähbidiň, asudalygyň hemme zatdan belent tutulmagy göwnüni guwandyryár. Biziň jemgyýetimizde başga ýol bolup hem bilmez. Dinimizem birdir, pikir-duýgularymyzam birdir, ýolumyzam birdir!

[1] Katolik-protestant dawasynyň taryhda bolup geçen özara gyrgynçylykly wakalaryny giňişleýin öwrenmek üçin şu saýtdaky «Hristian taryhynyň aýy hakykatlary» atly makala seret:
http://www.kitapcy.ga/news/hristian_taryhynyn_ajy_hakykatlary/2019-06-11-7305

[2] Seret: «Darkaş» («Паскол») 20 bölümlük rus teleserialy, 2011.

[3] Kitaby okamak üçin link:

<http://tvereparhia.ru/biblioteka-2/zh/2345-zhitiya/21497-zhitii>

e-protopopa-avvakuma-im-samim-napisannoe-1891

[4] P.Melnikowyň eserlerini okamak üçin link:

<http://dlib.rsl.ru/viewer/01003947260#?page=1>

[5] XVII asyryň rus dini reformasyny we onuň netijelerini giňişleýin öwrenmek üçin aşakdaky görkezilen linke seret:

Кутузов Б. Церковная реформа XVII века: трагическая ошибка или диверсия?

http://www.kitapcy.ga/news/cerkovnaja_reforma_khvii_veka_tragicheskaja_oshibka ili_diversija/2019-07-03-7484_Publisistika